

Жанрова система документалістики

УДК 821.161.2 – 94.09 + 929 Куліш

Ю. В. Бондар

ЖАНРОВА ГЕТЕРОГЕННІСТЬ ЩОДЕННИКОВОГО ТЕКСТУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Відомий літературознавець О. Галич зазначає: „хоча мемуарна проза представлена багатьма жанрами (роман, повість, есе, нарис, літературний портрет, лист, некролог тощо), щоденник у ній посідає особливе місце” [1]. Це твердження є дуже влучним. Адже щоденник поряд з іншими жанрами має найбільшу історико-документальну цінність, він поєднує в собі фактографічне полотно з громадськими та інтимно-особистісними інтонаціями, показує, як автор інтерпретує ті чи інші події суспільного життя. Однак найважливішою особливістю, що визначає винятковість цього жанру серед інших жанрів мемуарної прози, є неоднорідність жанрової природи щоденника. Російська дослідниця Н. Банк, розглядаючи щоденники та записні книжки радянських письменників, зазначала, що в чистому вигляді щоденники чи записні книжки зустрічаються надзвичайно рідко. Таке поняття, як „чистота жанру”, вона взагалі вважає неприпустимою для щоденника, адже одна сторінка зі щоденника може нагадувати лист близькій людині; інша – публіцистичну статтю; ще інша – памфлет тощо. У своїй монографії дослідниця відзначала потенціал жанру щоденника: „Письменницький щоденник часто-густо вміщує ознаки різних прозаїчних і поетичних жанрів, але зовсім не просто механічно їх підсумовує. Цікаві можливості і перспективи щоденникової форми, специфіка віддзеркалення життя, поєднання конкретності, миттєвості спостережень і широти узагальнень” [2, с. 20]. На відсутність будь-яких жанрових обмежень звернув увагу і український науковець В. Здоровега, який у своїй праці „Збагнути день суціль” зазначав: „Дуже важливою і своєрідною формою документальної літератури завжди був письменницький щоденник. Із усіх жанрових форм щоденник – найбільш інтимний і найменш канонічний літературний документ” [3, с. 80].

Відсутність будь-яких канонів та рухомість жанрових меж щоденника стало однією з важливих причин віднесення щоденника до маргінальних жанрів та недостатнього його вивчення. Проте останнім часом ситуація почала змінюватися. Нарешті літературознавці оцінили самотність та унікальність цього жанру. Поряд із загальнотеоретичними розвідками українських та російських учених (В. Здоровеги, О. Галича, Н. Ігнатів, Н. Банк, В. Барахова, Л. Гінзбург,

А. Тартаковського, І. Янської) з'явилися праці, що присвячені дослідженню щоденників окремих письменників: Н. Момот (щоденник Т. Шевченка), А. Кочетова (щоденник О.В.Дружиніна), Є. Заварзіної (щоденник В. Винниченка) та інші. У названих дослідженнях нас зацікавила проблема гетерогенності письменницьких щоденників. Ми вирішили дослідити в цьому аспекті щоденник П. Куліша, який до цього часу залишається поза увагою літературознавців. Отже, метою нашої розвідки є дослідження різних жанрових форм у щоденниковому тексті П. Куліша.

Щоденник П. Куліша припадає на петербурзький період життя митця, його близьке знайомство з відомим російським ученим і видавцем П. О. Плетньовим та усією його родиною. Писався щоденник протягом трьох років (1845 – 1848 рр.). Щоденник письменника невеликий за обсягом та написаний у відносно спокійний період його життя (до його заслання) та суспільно-політичного життя країни. Однак він має свою цінність, бо, по-перше, надає нам додаткову інформацію про життя письменника у цей період, а, по-друге, відкриває нові грані у розумінні специфіки письменницьких щоденників середини XIX століття.

Найвиразнішою особливістю щоденника П. Куліша є майже повна відсутність інформації про його творчі плани чи літературну діяльність. Майже усі його записи зосереджені на ставленні оточення до самого письменника та на його власних спостереженнях за цим оточенням. Письменник спостерігає над характерами, звичками, поведінкою столичного бомонду і найбільш цікаві епізоди занотовує. Серед його записів читаємо таке: „Спостереження мої за характерами О. О. Шимової, О. П. Плетньової і Я. К. Грота представили результати утішливі. У нашому колі в деяких випадках бракує гармонії, але вона може встановлюватися з огляду на те, як кожен з нас удосконалюватиметься. А прагнення до досконалості є...” [4, с. 19 – 20]. Подібні записи дають підстави говорити нам про вкраплення в жанрову канву щоденника літературного портрета. Інколи письменник записує враження одразу після знайомства з людиною, частіше намагається змалювати людину через якусь кумедну чи неординарну ситуацію. Наприклад про поета Миколу Гнедича він писав так: „Гнедич був добра людина, але суворої вдачі. Куховарка у нього була прегруба стара, так що, коли у неї запитували, чи встав пан, то вона відповідала: „Хто? Цей ведмідь в барлозі? Лев-то? Так, гарчав, гарчав”. (А гарчання це було особливе: вигук начеб „е”, яким той завжди звав слугу). Можна б подумати, що суворий поет не уживеться довго з такою грубіянкою, але навпроти, він з нею не міг розлучитися, і вона жила у нього років двадцять” [4, с. 34].

За тим же принципом письменник створює образ іншого поета, товариша О. С. Пушкіна, Антона Дельвіга. Ось що читаємо у щоденнику: „Дельвіг був дуже неуважний. Одного дня дав йому хтось лист з 2000 рублів асигнаціями для відсилання поштою Коншину. Дельвіг поклав лист у скриньку і абсолютно забув про нього, та вже через два роки,

знайшовши його випадково, відіслав Коншину, коли у того вже відпала потреба у цих грошах”[4, с. 35].

Слід відзначити, що часто увагу письменника привертають моральні якості та інтелектуальний рівень людини. Як приклад наведемо такий уривок з щоденника про Грота Якова Карловича – друга Плетньова, відомого лінгвіста, історика літератури. Ось як його автор зобразив: „Він так само мовчазний, як і Петро Олександрович, та зате кожне його слово має значення, і жодне не сказане марно. Ця людина не стільки дивує мене своїми філологічними і іншими здібностями, скільки правильністю життя і підпорядкуванням усього себе законам розуму” [4, с. 13].

Трапляються у щоденнику і портретні замальовки, що стосуються зовнішності людини. Ось як автор змалював О. Бодяньського: „Бліде і досить повне обличчя його не позбавлене приємного виразу: навіть одне кутизівське його око, яке при тому дивиться убік, не спотворює великого слов’янофіла, навпаки, додає його фізіономії якогось поетичного виразу, так що коли з ним розмовляєш, то здається, ніби ліве його око вникає в сучасність, а праве спрямоване на початок цих віків, в яких я повинен відшукати малоруську мову” [4, с. 48].

Важливого місця у щоденнику письменника набувають описи його мандрівок. У листопаді 1846 року П. Куліш отримав повідомлення про ухвалу його відрядження для вивчення слов’янських мов у Прусію, Саксонію та Австрію. З цього періоду у структурі щоденника чітко відстежується перехід від традиційних щоденникових записів пережитого до подорожніх записок чи подорожнього нарису. П. Куліш докладно описує підготовку до відїзду з Петербурга та саму подорож, у якій письменника супроводжували різні супутники. Найбільш докладні записи письменник робить, проїжджаючи територією від Києва до Варшави. П. Куліш робить замітки про місто Радомисль, Житомир, Новоград-Волинський, Острог. Ось як він описує свої враження: „За Корцем слідує ще більш багате на розвалини місто Острог. Ми побачили його крізь туман в рожевих променях висхідного сонця. Він весь злився в одну гору, увінчану важкими широкими зубчастими баштами” [4, с. 61].

У записах письменника знайшлося місце і синтезу жанру щоденника з жанром спогадів. Кожна важлива подія у житті П. Куліша неодмінно викликає у нього бажання порівняти минуле і теперішнє. Новина про подорож за кордон спонукає письменника повернути свою оповідь у минуле та осмислити свої досягнення, усвідомити свій новий соціальний статус. Ось що ми читаємо про цей епізод у його щоденнику: „Рік тому я був вчителем повітового училища в Києві і отримував в місяць 18 р. сріблом. У вересні я переведений старшим вчителем Рівненської гімназії і став отримувати 32 р. сріблом в місяць. Через місяць Петро Олександрович викликав мене до Петербургу і надав мені два місяці, з яких я отримую 81 р. сріблом в місяць. Тепер Академія наук відправляє мене за кордон для вивчення слов’янських мов з тим, щоб

після повернення зробити мене не лише академіком, але і професором університету” [4, с. 20].

Інколи у записах письменника хаотично співіснують кілька часових вимірів: сучасне, минуле і майбутнє. Яскравий епізод такого переплетіння – це плани письменника щодо одруження з Олександрою Білозерською. Письменник хоче одружитися з Олександрою, йому імпонує її характер і йому шкода втратити дівчину. Водночас письменникові не дають спокою спогади про своє перше знайомство з родиною Білозерських. П. Куліша глибоко образила Мотрона Білозерська, яка вже одного разу не дала згоди на одруження її доньки з П. Кулішем, який не мав на той час гідного матеріального підґрунтя для сімейного життя. Ці лихі часи письменник згадував так: „Коли я пригадаю, скільки ці люди змусили мене страждати, то ще дивуюся, що могло до цього часу залишитися у мені яке-небудь до них відчуття, окрім одного зневажливого обурення” [4, с. 26].

Від таких спогадів письменник переходить до роздумів про майбутнє сімейне життя. Ось як він прогнозує собі таке життя: „Замість видання народних пісень, літописів, антиків, я вироблятиму дітей; замість допомоги добрим трудівникам, я буду піклуватися про домашні потреби; замість об’єднання діяльних розумів в одну дружню сім’ю, я вплетуся у зв’язки з родичами моєї дружини, які абсолютно по духу мені чужі!” [4, с. 25].

У структурі щоденника чітко відстежуємо записи, у яких автор звертається до самоспостереження та самоаналізу, він оцінює власні міркування, вчинки, почуття, погляди та життєві принципи. У таких записах ми не знайдемо конкретних подій чи людей, а тільки намагання автора розібратися у власному внутрішньому світі. Записів такого характеру у тексті його щоденника ми віднайшли чимало. На нашу думку, їх слід назвати психологічними нотатками. У таких записах ми так само спостерігаємо поєднання „тексту сьогодення” з „текстом пам’яті”, інакше кажучи, риси щоденниковості та мемуарно-автобіографічності. Письменник пригадує себе колишнього і порівнює з собою теперішнім. У одному з записів письменник порівнює свої погляди на релігію в минулому і сучасному: „Я приїхав до Петербурга дуже релігійною людиною, але поняття мої про релігію змішані були з тими міфами, які вкорінилася в послідовниках учення Христова благочестива фантазія проповідників християнства. Дивно, що я тоді без деякої злості не міг навіть чути вольного толку про цих проповідників. Мало-помалу здоровий глузд розсіяв перед моїми очима туман, і тепер я, відданий ще більше ученню Христа...” [4, с. 27].

Спостерігаємо у структурі щоденникових статей П. Куліша і присутність зразків малих жанрів, зокрема авторських афоризмів. Як приклад наведемо запис від 19 вересня: „Людина, яка готова пожертвувати життям заради блага ближніх, повинна з рівним захватом приймати меч

полководця, перо письменника, мантию священнослужителя і терновий вінок мученика” [4, с. 28].

Трапляються у щоденнику цитати з творів інших видатних діячів афористичного характеру. Досить часто письменник цитує Шиллера: „Благородні люди близькі вже до щастя, якщо лише душа їх не може вільно діяти. Свобода ця може бути обмежена суспільством, – навіть хорошим суспільством, але самота повертає її” [4, с. 18].

Поряд з філософсько-рефлексивними роздумами, що виливаються у письменника у афоризми життєвої мудрості або у психологічні нотатки, у щоденник органічно вписуються анекдоти, жартівливі історії, вірші. Найчастіше письменник такими гумористичними оповідями закінчує свої записи, проте трапляється і таке, що вся щоденникова стаття складається тільки з такого анекдоту або жарту. У таких випадках у щоденнику стає зовсім не відчутною присутність автора і він починає розпадатись на окремі історії та епізоди. Подібні записи набувають альбомного характеру і втрачають риси щоденниковості.

Отже, у структурі щоденникового тексту П. Куліша ми виявили інші мікрожанри, що надають йому оригінальної манери. Найчастіше жанр щоденника поєднується із жанром спогадів. Трапляються у щоденнику подорожні нотатки, психологічні нотатки, елементи літературного портрету, афоризми, вірші та анекдоти.

Список використаної літератури

- 1. Галич О. А.** Публіцистичність щоденників українських письменників [Електронний ресурс] / О. А. Галич. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/UZTNU_filol/uch_21_1fn/galichoa.pdf.
- 2. Банк Н. Б.** Нить времени / Н. Б. Банк. – Л. : Советский писатель, 1978. – 358 с.
- 3. Здровега В. Й.** Збагнути день суший / В. Й. Здровега. – К. : Дніпро, 1998. – 263 с.
- 4. Куліш П. О.** Щоденник / П. О. Куліш. – К. : АН України, Ін-т укр. Археографії, 1993. – 87 с.

Бондар Ю. В. Жанрова гетерогенність щоденникового тексту П. Куліша

Статтю присвячено розглядові мікрожанрів у структурі щоденникового тексту П. Куліша. Досліджено, що найчастіше жанр щоденника синтезується із жанром спогадів. У письменницьких записах хаотично співіснують кілька часових вимірів: сучасне, минуле і майбутнє. Крім спогадів, у текст щоденника часто проникає літературний портрет. Увагу письменника найчастіше привертають риси характеру, моральні якості, інтелектуальний рівень людини та поведінка у неординарній ситуації. Щоденникові статті письменника подекуди нагадують подорожні нариси, що були популярні у XVIII і першій половині XIX століття. Вагоме місце у структурі щоденника займають записи, що націлені на самоспостереження та самоаналіз, інакше кажучи, психологічні нотатки. Текст щоденника поживлений кумедними

історіями, анекдотами, афоризмами, віршами, коментарями різного плану (побутовими, філософськими) та короткими цитатами з інших текстів чи алюзіями до них. У таких випадках у щоденнику стає зовсім не відчутною присутність автора, і він починає розпадатись на окремі історії та епізоди. Подібні записи набувають альбомного характеру і втрачають риси щоденниковості. Таке різноманіття мікрожанрів у структурі щоденника створює оригінальну жанрову модифікацію щоденника П. Кулиша.

Ключові слова: щоденник, мікрожанр, гетерогенність, літературний портрет, подорожні нотатки, спогади, психологічні нотатки.

Бондарь Ю. В. Жанровая гетерогенность дневникового текста П. Кулиша

Статья посвящена рассмотрению микрожанров в структуре дневника П. Кулиша. Исследовано, что чаще всего жанр дневника синтезируется с жанром воспоминаний. В писательских записях хаотически сосуществуют несколько часовых измерений: современное, прошлое и будущее. Кроме воспоминаний, в текст дневника часто проникает литературный портрет. Внимание писателя чаще всего привлекают черты характера, моральные качества, интеллектуальный уровень человека и поведение в неординарной ситуации. Дневниковые статьи писателя кое-где напоминают очерки путешественника, которые были популярны в XVIII и первой половине XIX века. Весомое место в структуре дневника занимают записи, которые нацелены на самонаблюдение и самоанализ, иначе говоря, психологические заметки. Текст дневника оживлен смешными историями, анекдотами, афоризмами, стихотворениями, комментариями разного плана (бытовыми, философскими) и короткими цитатами из других текстов или алюзиями, к ним. В таких случаях в дневнике становится вовсе не ощутимым присутствие автора, и он начинает распадаться на отдельные истории и эпизоды. Подобные записи приобретают альбомный характер и теряют черты дневника. Такое многообразие микрожанров в структуре дневника создает оригинальную жанровую модификацию дневника П. Кулиша.

Ключевые слова: дневник, микрожанр, гетерогенность, литературный портрет, очерки путешественника, воспоминания, психологические заметки.

Bondar Yu. V. Genre Heterogeneity of P. Kulish Diary Text

This article is devoted to consideration of microgenres in the structure of P. Kulish diary text. Investigated, that diary genre features often synthesized with memoirs. In the writers' entries randomly coexist several time measurements: present, past and future. In flashbacks, the diary is often brought into a literary portrait. The attention of writer often attracts traits,

moral qualities, intellectual abilities and behavior of people in an extraordinary situation. Sometimes diary articles of writer resemble travel essays, which were popular in the eighteenth and the first half of the nineteenth century. Entries occupy an important place in the structure of diary. They focus on introspection and self-analysis, in other words, psychological notes. Text of diary animated by funny stories, anecdotes, aphorisms, poems, commentaries different plan (domestic, philosophical) and short quotations from other texts or allusions to them. In such cases, the diary is not a tangible presence of the author, and it begins to break down into individual stories and episodes. Such entries shall lose the landscape character and features of diary. This diversity in structure of dairy's microgenres provides original genre modification of P. Kulish diary.

Key words: diary, microgenre, heterogeneity, literary portraits, travelogues, memoirs, psychological notes.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.2013 р.

Рецензент – доктор філол. н., проф. Галич О. А.

УДК 821.161.2-94.09+929 Гончар

А. О. Галич

**ДЕКОНЦЕНТРОВАННИЙ ПОРТРЕТ
У ЩОДЕННИКАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА:
ОСОБЛИВОСТІ КОМПОНУВАННЯ**

Особливості створення словесного портрета, як і портрета в живописі, зумовлюється насамперед прямим звертанням письменника до індивідуальності певної особи, вигаданої (в художньому тексті) чи реальної (в документальному). „Портрет (франц. *portait*) – засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажа у художній літературі, що описує його обличчя, фігуру. Одяг, манеру поводитися і є складником композиції поряд із пейзажами, інтер'єрами, монологами, діалогами, авторською розповіддю або оповіддю наратора” [1, с. 249].

Відображення зовнішності героя є ваговою складовою будь-якого художнього тексту. Портрету належить специфічна роль у палітрі тих зображувальних засобів, якими користується письменник. У будь-якому художньому творі портрет завжди співвідноситься з долею того героя, якому він належить. Кожна окрема портретна деталь, а це можуть бути вираз обличчя, блиск очей, зачіска, міміка, жести, посмішка тощо, завжди переплетені з внутрішнім світом героя. Портрет є джерелом